

N 13.

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FEMTE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
MONTELIUS, O., Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1880 och 1881. Kortfattad öfversigt (med 26 fig.)	1.
STOLPE, H., Grafundersökningar på Björkö i Mälaren år 1881 (med 2 fig.)	53.
OLSSON, P., Om några fornminnen från Jemtland och Ångermanland	64.
HILDEBRAND, H., Bidrag till vår medeltids kännedom från åren 1880 och 1881 (med 3 fig.)	71.
EICHHORN, C., Gripsholms slotts konsthistoria under renässansen. Kort öfversigt (med 2 fig.)	88.
MONTELIUS, O., Sveriges arkeologiska litteratur åren 1880 och 1881	102.

Gripsholms slotts konsthistoria under renässansen.

Kort öfversigt

af

C. Eichhorn.

Intet af Vasatidens slott har såsom Gripsholm oafbrutet intill våra dagar tjenat som boning för våra konungar; och intet bland dem har följaktligen att förtälja om en så lång rad af omgestaltningar och förändringar. Det oakadt har slottet än i dag bevarat så pass mycket af sin äldsta skepnad, både in- och utvärtes, att en konsthistorisk undersökning af dess första uppkomst och anordning ej alldeles saknar de nödvändiga hållpunkterna. Det är en dylik öfversigt vi i det följande skola försöka, med ledning af de något torftiga, men pålitliga källorna från renässansen, hufvudsakligen slottets räkenskaper, samt under rådfrågande af sjelfva byggnaden och den beskrifning öfver densamma, hvilken härleder sig från slottets mångårige tjänsteman, hofkamreraren Ljungman (Sthm 1755; 2:a uppl. derst. 1790). Äfven de senare beskrifningarna af Strinnholm (1822), Stierneld (1825, bihang 1826) och Nordensvan (1880) samt den 1870 utgifna förteckningen öfver slottets taflesamling, med inledning af nuvarande intendenten, kammarherre Ekenstierna, hafva jemförts och lemnat en eller annan enstaka uppgift. Det bör emellertid anmärkas, att det nya material till slottets byggnadshistoria, de båda sistnämnda arbetena innehålla, hufvudsakligen leder sitt ursprung från en samling anteckningar ur slotts-räkenskaperna, gjorda af framl. aktuarien, grefve Oxenstierna; men deras framställning af ämnet är hvarken uttömmande eller fullt korrekt, hvad man ej heller af dylika arbeten kan fordra.

Gripsholm räknar sin början som gods och fast bus från 1380-talet, då det bildades och sannolikt bebygdes af riks-

drotseten Bo Jonsson. Dess namn förekommer i handlingarna första gången 1386, då Bo Jonssons sven i Gripsholm, Jönis Diäkn, der utfärdar en handling, och den mäktige drotseten sjelf i mars daterar ett qvitto »in curia mea» Gripsholm (Sv. riksarch. pergamentsbref, 2). Dess vidare öden under medeltiden höra ej hit; de finnas i korthet utredda i Styffes bok om Skandinavien. För vårt ändamål förtjenar blott anmärkas, att slottet 1434 under dalkarlsresningen antändes af dess fogde Hartwig Flögh, och att då sannolikt ej mycket af åbyggnaderna blef kvar. År 1472 tillbytte sig Sten Sture godset; i bytesbrevet af 1 sept. nämnes »Nesby som Gripsholm upa standher», något som tyckes antyda, att vid denna tid ånyo fanns ett fast hus der. Säkert är, att herr Sten skref sig till Gripsholm och ofta vistades der, tills han 1491 å dess egor stiftade ett kartusiankloster (beläget der nu Mariefreds kyrka och kyrkogård äro) samt 1498 gaf hela godset till detsamma. Klostret invigdes 1504, men egde ej bestånd längre än till 1526, då dess eganderätt till Gripsholm klandrades af konung Gustaf å riksdagen i Vadstena och genom öfverenskommelse afstods af konventsbröderna.

Sedan Gustaf öfvertagit Gripsholm, finner man (Gustaf I:s registratur, 6), att han 1529 der i borgaläge förlade fyra personer med fem hästar, en sak som också i sin mån visar, att något slags fast hus då måtte funnits der. För jemförelsens skull nämna vi, att borgalägena vid Tynnelsö och Svartsjö hvartdera voro 6 hästar och karlar, medan Linköping, Uppsala och Vesterås erhöilo 25 af hvartdera slaget. Om beskaffenheten af bohag och innanrede vid denna tid ger oss ett inventarium af 1529 i jan. (Skand. handl. 37) en liflig, ehuru just ej fördelaktig föreställning. Konungen vistades alltifrån 1530 ej sällan på stället, såsom de derifrån utfärdade brefven visa. Tio år efter, sedan han kommit i besittning af det stora godset, beslöt han att der uppföra en kungaboning och ett fast hus efter sin samtids fordringar; Tegel säger (2, s. 104): »Widh S. Laurentij tijdh, lätt Konung Gustaff fundera och vpbyggia Gripsholms Slott på then Holma som thet nu står.» Den slutsats som man kan draga ur dessa ord är märklig. Tegel påstår, att konungen låtit från grunden uppföra slottet; och han synes halft antyda, att det skulle förut legat på något annat ställe än det nuvarande. Båda delarne förefalla emellertid, minst sagdt, tvifvelaktiga.

Slottets plan (fig. 2) visar den oregelbundenhet i anläggning, som tillhör medeltiden, och hvilken icke förekommer hos de slott, dem konung Gustaf veterligen från grunden uppförde, t. ex. Vadstena och Uppsala. Möjligen, ehuru ej sannolikt, skulle en annan förklaring kunna sökas härtill, nämligen grundens beskaffenhet; men detta antagande tarfvar bevis, hvilka, så vidt bekant, ej äro lemnade. En noggrann undersökning af grundmurar och källarhvalf skulle i det afseendet vara afgörande; men ej heller denna har blifvit gjord.

Underrättelserna om byggnadens fortgång äro högst sparsamma. Endast för året 1539 finnas räkenskaperna i behåll. Der omtalas flere murmästare och murare, bland dem främst Måns Höck. En gammal uppgift förmäler, att Hendrick van Kölen varit byggmästare för slottet under denna tid. Säkert är, att han redan 1540 var flyttad från Kalmar, och att han fyra år senare hade någon befattning här. I alla händelser drefs arbetet med stor kraft och var helt nära fullbordadt, då konungen 1544 tillskrifver sin befallningsman Harald Lake, att tyske timmermannen Jacob (förmodligen Richter, som sedan blef byggmästare på Kalmar) tilltror sig resa ett annat sparrverk på stora tornet, efter en af Harald till konungen sänd utkastning, under det Petter Hollender (byggmästare) gör andra tornet färdigt. Efter nu Hendrick van Kölen och en annan byggmästare gillat samma fason, så var konungen tillfreds dermed. Han såge gerna, att de med allvar företoge de tornen, så väl som annan byggnad, så att den ändtligen en gång blefve färdig, ty det vore nu på tiden. Hvad angick Haralds fråga, om konungen ville ha våningar (rum) eller skytt ofvanpå detta sparrverk, kunde han ej svara bestämdt. Byggmästaren borde laga, att det blefve starkt och varaktigt och väl tätt lagdt och befäst med bjelkar, då man sedan kunde inrätta sig efter behag och behof. Denna skrifvelse ger anledning till ett par viktiga slutsatser rörande byggnaden. I första rummet synes visst, att år 1544 blott två torn funnos under arbete; då det ena af dem kallas det stora, voro dessa tvifvelsutän nuvarande Gripetornet och Vasatornet (1 och 2 å planen), de båda så till läge som murtjocklek och indelning ålderdomligaste bland slottets torn. Vidare var det, hvad stora tornet vidkommer, blott fråga om en provisorisk afslutning, tydligen föranledd af konungens önskan att snart kunna

bebo slottet. Som bekant, visar också Gripetornet en afsats, som tyder på, att dess öfre del blifvit tillbygd långt efter det den nedre fulländats. Huru mycken vigt konung Gustaf lade vid Grips-holms starka befastande och proviantering, synes af riksdagsbeslutet i Vesterås af jan. 1544, der det uttryckligen yrkas, »att Gripzholm motte nogsambligen medh alle nödtorffter förwarat och i tijdh försorgt bliffua, på thet Hans Kon. Mtt. ock motte förhålla sigh ther vppå, hwar så behöffdes». Vägen mellan Stockholm och Gripsholm borde hållas ren och öppen af några galejer, i händelse af ett fiendtligt öfverfall.

Ej långt derefter kunde konungen, som krönikorna förmåla, fira slottets fullbordan med en lysande fest, som varade i fjorton dagar. Det är naturligtvis svårt att med full bestämdhet säga, hvad som då var färdigt; men allt synes dock gifva vid handen, att slottet 1544 utgjorts af de båda ofvan nämnda tornen samt längorna mellan dem och från Vasatornet intill nuvarande Teater-tornet (3). Taket i drabantsalen (5), ännu bibehållet, är måladt i vacker och ren renässansstil och bär i en af sina rutor året 1543. Detta synes oss bevisa, att båda våningarna i dessa längor redan då voro uppförda. Tydligen bildade yttermuren mellan tornen ett knä liksom fortsättningen, och den tjocka murdelen på ena sidan af nuvarande konseljrummet (8) är lemning af denna. Den utskjutande lilla flygeln, som stöter intill kavaljers-flygeln, måste vara en tillbyggnad från slutet af 1500-talet.

Huru dessa »våningar» voro indelade och prydda, derom lemna oss det nuvarande slottet mycket knapphändiga upplysningar, och vi skulle vara hänvisade till gissningar eller allmänna slutledningar, om ej lyckligtvis ett fullständigt bevaradt inventarium af maj 1548 (Skand. handl. 37) gifve oss en del värderika upplysningar och vinkar i detta afseende. Det ej blott lär oss känna den utomordentliga förmåga att hopa rikedomar, som konung Gustaf besatt; det meddelar äfven uppgifter som direkt röra vårt ämne, och bland dem flere af stort intresse. Vi få sålunda en fullständig förteckning å slottets gemak. Grips-holm hade 1548: Seriffuare stuffuan, Anstax camaren, Jungfru Camaren, Normandz Camar, fru Cirstines Camar, lille Borg-stuffuan, fru Ebbes Camar, Faatebursstuffuan, Cappelleth, Niels Birgesons Camer; alla dessa uppräknade i den ordning, i hvilken de förekomma i inventariet. Till dessa komma de genom en

uppgift från 1546 kända: lilla Slopcamaren, frugestuffuan, hertog Eriks mak och konungsmaket. Detta gör ett antal af fjorton, och man kan ju antaga att några fler funnos. Kasta vi en blick på planen, så finna vi, att den nuvarande andra våningen, från och med Gripetornet till Teatertornet (med frånräknande af lilla flygeln åt yttre borggården), upptager nio genom verkliga murar skilda rum, då trappuppgången utanför drabantsalen (uppförd af Gustaf III) räknas som en afdelning; och tänker man sig ett ungefär motsvarande antal på nedra bottnen, erhålles summan 18. Vi ha anfört detta som ett af stöden för vår sats, att kung Göstas Gripsholm ej var större än ofvan nämnts. Dermed vilja vi dock ej bestrida, att sjelfva omgifningsmuren varit uppdragen mot söder och vester; detta synes så mycket sannolikare, som ingen mellanmur i slottet är så grof, att den någonsin kunnat bilda yttermur, med undantag af det förut omtalade stycket vid konseljrummet.

Äfven om gemakens utstyrsel få vi antydningar genom inventariet. I kapellet fanns ett altarkläde, gjordt af en messhaket af silkeväf, i flere af rummen höljdes väggarne af »drätter» och »bonader» af betydlig längd, och dessutom hade Anders Målare och Knut Målare sirat slottet med åtskilliga dekorationsmålningar, utförda, som inventariet säger, på lakan, således äfven de afsedda till rumprydning. Den förre af dessa konstnärer är den längre fram mycket omnämnde konstnär, som under en del af Johans tid förestod byggnadsarbetena å Stockholms slott, och om hvars öden vi på annat ställe (Nordisk Familjebok) meddelat några kortfattade upplysningar. De ädlaste af väggtapeterna voro de »flamske täcken» och »silkebonader», som här nämnas. De förra beskrivas noggrant till ämne och storlek, och möjligt är, att fragment af dem ännu förvaras i slottets fatebur. Särskildt förtjenar märkas, att ett par stycken sägas prydda med »w: n: Herres wapn» och således möjligen utförts af de »gullväfvare» kung Gösta inkallat, i hvart fall på beställning af honom. Vi kunna nämna, att åtminstone 1547 dylika konsthandtverkare funnos i konungens tjenst.

Men Gripsholm hyste ännu en annan märkvärdighet inom sina murar vid denna tid. Der fanns ett betydande taflegalleri, öfver hvilket inventariet ger oss en utförlig och i hög grad vigtig förteckning. Enligt en uppgift skulle här 1546 funnits

blott 28 målade stycken, och enär inventariet af 1548 upptager ej mindre än 90, skulle sålunda den betydande tillväxten egt rum mellan dessa båda år. Huru som helst, är det synnerligen upplysande att genomöfna förteckningen. Samlingen af konterfej uppgick till 21, bland dem 2 »effther w: n: herre», samt dylika af hertigarne Erik och Johan, äfvensom af utländske monarker, både samtida och äldre. Bland de egentliga taflorna framstälde de flesta bibliska ämnen; dock förekomma äfven andra, t. ex. »Om Pariis dröm», »Om Luchresia», »Om en hustru sitter och syr», »Om Luxuria», »Om poeterij, ther fortuna står mitt vppå tafflan» o. s. v. Summan af taflorna uppgick till 69, och således hela beloppet af målningar till 90, en i sanning betydande samling, om man betänker den tidens allmänna kulturförhållanden, och särskildt det ringa tillfälle, som här i Norden skulle gifvas till förvärf af dylika konstföremål. En märklig omständighet bör slutligen ej förbigås i sammanhang härmed: der talas på flere ställen om »förbettrade» taflor, och på ett ställe säges uttryckligen: »Förbettrade taflor anno 48 aff Petter rueys 26 aprilis 6 stoore taflor», hvilket utmärker, att ganska många bland taflorna måtte varit gamla eller — hvad som synes sannolikare — skadats i följd af någon flyttning eller sjöfärd. Säkerligen kan man antaga, att flertalet inkommit från Tyskland och Nederlanden. Omöjligt är ej heller, att några bland de sålunda beskrifna ännu finnas i statens ego; åtminstone om ett par, tre har man skäl att misstänka något dylikt.

Efter inventariet af 1548 (samt ett annat öfver arkliet af 1554, hvilket ej angår vårt ämne) hafva handlingarna blott föga att förmäla om Gripsholm under konung Gustafs dagar. Väl äro räkenskaperna för 1555 och 1556 i behåll; men äfven de omtala ej mycket. Hendrick van Kölen, konungens byggmästare eller befallningsman på Strengnäs gård, som han 1556 kallas, uttog några stycken takkoppar, och 1555 åtgingo två hundra håltegel »till allahända Lapperi på Slottz takett», hvilket visar att detta hade dylik betäckning. Man kan temligen säkert antaga, att intet af vikt vidgjordes vid byggnaden eller dess inredning under konungens återstående tid. Ännu sista året af sin lefnad vistades han der.

Med tronskiftet 1560 vidtager ett nytt skede äfven i detta slotts historia. Under de båda följande åren arbetades ifrigt på

slottets fullbordande, såsom ses af räkenskaperna för 1561 och 1562, de enda från Eriks tid bevarade. Genast 1561 talas om 198 stockar till »nya muren», och en Niels Munck, byggmästare på Uppsala slott, förekommer. Ar 1562 arbetade 8 murmästare och 10 timmermän på nya muren, hvilken på ett ställe kallas »nya muren off:r källarna vtann slotid»; och samtidigt talas om »pålningh vdij nye Rundelenn», der äfven »trossning» (trossbotten) inlades. Här hafva vi således bevis för, att åtminstone ett af tornen uppfördes vid denna tid. Måhända var detta det nuvarande Teatertornet, hvars murar äro något mindre tjocka än de båda förut nämnda; måhända ock Fängelsetornet, som tydligen är yngst af dem alla, såsom minst och tunnast till sina murar. Hvad som kan menas med källarne utom slottet är ej lätt att förklara; man skulle kunna gissa att dermed afses en räcka af hvalf under nuvarande kavaljersflygeln, der verkliggen fordom lopp en skansmur. Af särskildt intresse är en räkning öfver arbete, som Tommos glasmästare utfört vid slottet 1562. Der uppräknas nämligen följande rum och lokaler: konungsmaket, karnapet (en utbyggnad af trä, enligt Ljungman (s. 39) belägen i ett hörn af borggården och borttagen efter 1773), stora salen, frustugan, lilltornet, vinnstenen (trappuppgången som, enligt samme förf., »hade ett stycke sin början utan på gården»), storkammaren, drabantkammaren, komästarekammaren och många flere ekonomi- och betjeningsrum, samt slutligen konung Eriks, hertig Johans, hertig Magnus' och Göstaf Olssons torn, således *fyra* stycken. Att afgöra, hvilka af dessa namn skola fästas vid de nuvarande tornen, är svårt, om ej omöjligt. Nog af att man ser, det från 1544 till 1562 ett tredje torn tillkommit, och att alla fyra voro åtminstone till nederdelarna färdiga sistnämnda år. I förbigående bör nämnas, att den omtalade glasmästaren hette Thomas Prouost, kommit från Antwerpen och allt ifrån 1556 tjenat i Sverige som »glasmakare och glasmålare», i hvilken egenskap han användes ända till 1564 samt var ganska verksam. Den åter, som ledde hela byggnadsarbetet under Eriks tid, var Oloff (Anderson) Muremesthere, om hvilken det i en instruktion af 1563 (Skand. handl. 27, s. 58) heter: »Grijpzholt schall och Bygges efther såsom Oloff Muremesthere ther om wett berättat etc.». Att emellertid arbetena ej voro afslutade med nyssnämnda år, derpå får man full bekräftelse af ordalagen i en ny allmän

instruktion af 1565, der det heter: »Gripzholm schall och med taak försörjes». Detta torde väl gälla den nyuppförda delen, som varit under arbete ifrån 1561.

Emellertid inträffade en tilldragelse, som skulle blifva ödesdiger för slottets historia och kring dess minne hopa skuggor, dem framtiden allt mer fördjupade. I slutet af aug. 1563 hitfördes hertig Johan med sin gemål som sin broders fånge och invigde sålunda Gripsholm till dess blifvande, man kan nästan säga bestämmelse, att tjena som vårt förnämsta statsfångelse. Kort derpå ditsändes konungens beryktade sekreterare Göran Persson i afsigt att tillse, det alla nödiga försigtighetsmått iakttoges vid förvarandet af en så dyrbar fångst. Af hans berättelse (Skand. handl. 3) kunna vi för vårt ändamål utdraga ett par punkter. Han omtalar för konungen, att fången ej blifvit insatt i »thet rum Hertugh Johan ärnedt war ssassom är thet lille Törnedt emellen Astracts Salen och store Borgestugen», utan bodde »wdi thett stoore torn offan öffr Cancelliet». Sannolikt var kansliet förlagdt i Teatertornet; ty Gripetornet synes alltid hafva varit afsedt blott för slottets försvar. Astraktsalen (salen med stengolf) och stora borgstugan lågo förmodligen under rikssalen och drottningens våning (10,11), medan »det lilla tornet» måtte vara nuvarande Fängelsetornet. Göran Persson förmäler, att golfvet i främre delen af detta torn var mer än till hälften nedfallet, så att man kunde intränga i källarn derunder, något som han genast lät bota. I alla fall var hertigens fångelse ingalunda så svårt, som sägnen velat påstå; hithörande handlingar kunna anföras som bevis på motsatsen. Och hvad angår »Sigismunds kammare», hvilken skulle vara kvar från denna tid och utgjort just sjelfva fångrummet, är redan af föregående författare påpekadt, att dess inredning, till hvilken vi återkomma, härrör från en senare tid.

Vid arfskiftet efter konung Gustaf, hvilket i anseende till hertig Carls omyndiga år egde rum först 1572, föll bland annat Gripsholm på dennes lott, såsom helt naturligt, då han genom fadrens testamente erhållit Södermanland, Nerike och Vermland i hertigdöme. Dessförinnan hade emellertid Johan i nov. 1571 låtit hitföra den fångne konung Erik; och det var sannolikt först på framställning af hertigen, som fången å nyö förflyttades till Vesterås i juni 1573. Denna tilldragelse berör vårt ämna

blott så till vida, att underrättelserna om densamma, sådana de i nyaste tid samlats af Ahlqvist, till fullo vederlägga sagnerna om fängelsehålan vid teatern. Man kan dessutom, såsom vi skola se, med fullt skäl påstå, att den våning, hvori det s. k. Eriks fängelse ligger, aldrig funnits till vid denna tid. Hvad angår slottets tillväxt under 1570-talet äro räkenskaperna, hvilka åter med ett och annat afbrott vidtaga med 1573, mycket sparsamma på upplysningar. I juli 1572 tog hertigen Hans Eriksson i sin tjänst som målare, och denne finnes följande år haft beställning å Gripsholm, sannolikt för slottets konstnärliga dekorerande. Denne Hans målare, hvars namn förekommer i handlingarna alltifrån 1561, var fortfarande anställd hos hertig Carl, arbetade ömsom å Nyköpings, Örebro och Gripsholms slott samt i Strengnäs, och fanns ännu 1596 i lifvet. Vi träffa honom än en gång under loppet af vår undersökning. För öfrigt förekom väl knapt något byggnadsarbete under sagda tid, åtminstone intet som rör vårt ämne, endast mindre lagningar och dyl. År 1579 gaf hertigen Gripsholm i morgongåfva åt sin unga gemål, Maria af Pfalz, och samtidigt synes han begynt något mer tänka på slottets förskönande och beqvämligare inrättande.

Det är emellertid mycket svårt att bilda sig någon klar föreställning om, hvad som vidgjordes under de närmaste tio åren, åtminstone hvad slottets byggnad och inredning angår. Vål talas 1581 om, att en Hans murmästare arbetade »här på murenn ved slottet», och samtidigt användes bräder o. dyl. »till nye murenn till Stelningh och vnder hwalffningen»; men något närmare besked om, hvar denna mur låg, kan man ej få. Deremot ser man, att 1578 pålades för ett nytt stall, och detta uppbyggdes af sten under de följande åren till och med 1585, samt började spåntäckas 1584. Karnapet å slottet fick nytt tak, Gregorius snickare gjorde »ett thornn» uti kryddegården och arbetade 1584 i kamrar på slottet. År 1587 säges Märten snickare hafva gjort skifvor, sängar, långa karmstolar, små karmstolar och lätta stolar, hvadan synes att slottets möblering då upphjelpes. Samtidigt voro tre murmästare och en stenhuggare i arbete på slottet; bland de förre var Matthias der Horst den förnämste.

Nu inträdde ett stillestånd i verksamheten, då nämligen hertigens gemål afled; och först 1592 återupptogs denna, sedan han ånyo förmålt sig, och jemväl Kristina af Holstein fått Gripsholm

i morgongåfva. Det var under det nu började skedet, som slottet fick sin slutliga gestaltning, sådan denna, med kanske några smärre afvikelser, framstår i Dahlbergs Suecia (fig. 1). Under sagda år voro ej mindre än 11 murmästare sysselsatta vid slottet; och till ett »proberehus», trossning, murning och gaflar åtgångo 258 läster 9 tunnor kalk, 47,100 tegel samt 11 tolfter bräder. År 1593 omtalas, att Eskil murmästare murade 50 famnar mur, och dessutom nämnas 6 andra murmästare. Särskildt bör märkas, att »thill Golfv vthi En ny Saall och till En M. N. H. Senge Kammar opå Slottet» åtgångo $5\frac{1}{2}$ tolft bottenbräder. Murningen kräfde, bland annat, 75,800 tegel. Huruvida en Jochin eller Jacob

Fig. 1. Gripsholm, efter kopparsticket i Dalbergs Suecia.

torndbyggare, som vid denna tid säges fått försträckningar, arbetade här eller på domkyrkotornet i Strengnäs, hvilket också omtalas, är nu omöjligt att afgöra. Deremot kan man väl antaga, att Sigfrid och Hans målare, som 1594 omtalas, utfört arbeten å slottet. Till murningen sagda år användes 31,350 tegel. År 1595 voro 5 murmästare anstälde. Bräder åtgångo, »för arbete vpe i Salen och Camererne, att Panele och giöre dörer och fönster Carmer aff.» Samtidigt nämnes »den Mur som 95. oppmureds på Förborchen», och jemväl »Stenekamrener som giords på Forborgen.» Det följande året säges, att en »förtingen» slutits med Michel byggmästar, »til at öfuertheckie den Nye Murenn»; muren innan i

slottet hvitlimmades, i »salen» murades fortfarande, och till »den Nye Salen» gjordes nio stora fönsterkarmar. Härvid voro flere murmästare sysselsatte, förutom Michel, »som bygger på stallet». Vidare gjordes »skurtak» på slottet, och »den stoore Porten» opå

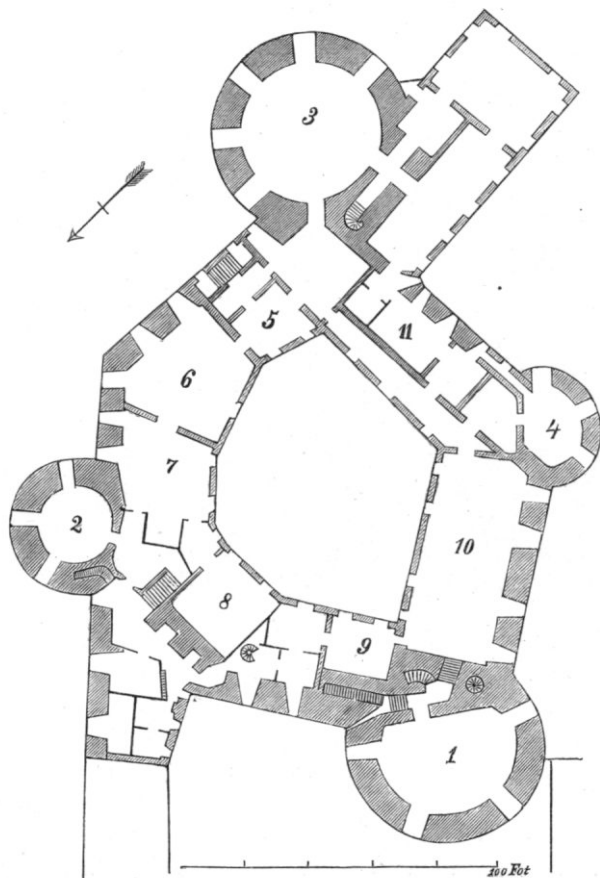

Fig. 2. Gripsholm, plan af nuvarande 2:a våningen.

Förborgen» förfärdigades. Än ytterligare var »Gamble Mester Hanns Måalere i Strengnäs» flitigt sysselsatt, bland annat med att »måla slottet ini», med målning af »det lilla karnapet» o. s. v.; och Joen snickare i Mariefred lade golf i salsförmaket och lilla rundelen ofvan porten. År 1597 lades golf och gjordes en fönster-

karm i nya stora salen, och skorstenar uppmurades der. Två år senare fortsattes »nya muren» (med uppmurning af 39,600 tegel m. m.), hvarjemte »nya rundelen» omtalas såsom täckt. Hvad med denna menas, ses längre fram af samma års räkenskap, der murmästaren Anders Nilsson talar om »then Betinghninghen som iagh haffuer Betingett På then Rundelen vidh Porten På then Nya Fårbårgen». Och slutligen säges år 1600, att fyra murmästare täckte slottstaket; då talas ock om stenhuset på »öfverste värnen» och falkslaget under taket. Sedan iakttaga räkenskaperna nästan fullständig tystnad om byggnad och inredning. Man vet dock från annat håll, att ett kungl. bref af 10 jan. 1608 förordnar om anskaffande af materialier för att återställa »thet torn som affbrendt vidh Gripsholm»; de spår af en vålded, som synas i öfre delen af Gripetornet, visa att det var detta, som den i öfrigt jemförelsevis obetydliga olyckan drabbade. Dessa spår hafva i en senare tid (allt ifrån Ljungmans dagar) gifvit upphof till den länge trodda, men alldeles grundlösa sängen, att detta torn vore en kvarlefva af medeltidsslottet, och att eldspären härledde sig ända från Hartwig Flöghs dagar.

Vi hafva här ofvan i ett sammanhang meddelat, hvad räkenskaperna förmåla om byggnadsverksamheten vid Gripsholm under hertig Carls tid; och vi skola nu se till, hvilka slutsatser för vårt ämne vi kunna draga ur de sammanförda uppgifterna. Först och främst är tydligt, att det allra mesta vidgjordes på 1590-talet, och att säkerligen öfre våningarna mellan Teatertornet, Fängelsetornet och Gripetornet (planen 10, 11) samt den lilla utskjutande flygeln mot nuv. kavaljersflygeln (planen, vid 2 och 8) då tillkommo. Vidare var det först på denna tid, som förborgen (yttre borggården) blef omsluten och kringbyggd. Den »nye muren» är nog den låga sträckan till venster från lilla flygeln (se fig. 1), och »stenkamrarne» den derefter följande byggnaden. Äfven på motsatta sidan, der nu ståthållarens bostad ligger, fanns förr en motsvarande mursträcka. Stora porthvalfvet till yttre borggården är väl den »rundel», som der omtalas; och visst är, att sjelfva träporten bär spår af att i hufvudsak vara den som förfärdigades 1596.

Man vet af gammalt, att i Teatertornet var inredd en kyrksal, der nu teatern är, och att predikstolen bar årtalet 1594. Detta visar ytterligare, att jemväl tredje våningen tillkom under dessa

är, och att således fängelset i tornet bredvid härrör från en långt senare tidpunkt än den, då konung Erik vistades på slottet. Nuv. »rikssalen» är den i räkenskaperna omtalade nya salen, så mycket säkrare som tio fönsterkarmar förfärdigades till densamma, och ganska sannolikt ett fönster ytterligare funnits å salens båda sidor (se planen, 10).

De yttre spären af denna byggnadsverksamhet äro numera så godt som inga, efter Gustaf III:s stora omgestaltning af slottet. Men redan förut hade betydande ändringar skett. Så borttogos tidigt båda altanerna (karnapen) å Teatertornet; Drottningflygeln bredvid detta torn uppbyggdes från grunden omkr. 1700; slottstaket omdanades alldeles 1709, och vid midten af samma århundrade (1733—64) nygjordes alla fyra tornens öfverbyggnad »efter bättre façonerade ritningar», såsom Ljungman uttrycker sig. Något mer hafva tiden och Gustaf III:s ändringar skonat inredningen; men återstoden har i senare tid minskats, då rikssalens bröstpanel och tak borttogos (delar af det senare, målade i enkla färger, finnas ännu i slottet). Vi böra emellertid, såsom förtjenta af all uppmärksamhet, omtala: taken i konseljrummet (särdeles pryddigt, måhända redan från Gustaf Vasas tid), konungens sängkammare och förmak (något förbättradt), dörrarne i »rikssalen», samt slutligen »hertig Johans fängelse», hvilket rum är den »min nådige herres sängkammare», som i det föregående omnämnts. Hela dess inre (återgifvet i Sveriges historia 3) är orubbadt bibehållet och ger ett godt begrepp om en enklare kungaboning i hertig Carls tid. Ty att den ej är tidigare än så visas fullkomligt af hertigens vapen, begynnelsebokstäfver och valspråk, hvilka ingå bland panelmålningarna och äro alldeles samtida med den öfriga dekorationen. Om vi antaga Hans Eriks-son såsom upphofsman till dessa blomsterslingor, arkitekturbågar, genier och andra sirater, som, lösande sig från sten- och kalkgrunden, hölja väggar och tak, torde det ofvan om honom anförda gifva oss tillräcklig grund dertill. Hela denna färgprydnad ger det bäst bevarade och fullständigaste provet på den svenska renässansens förmåga att, äfven med jmförelsevis enkla medel, vinna en stämningsfull och harmonisk verkan. Det är således mer än ett skäl, som talar för önskvärdheten af, att detta rum med alla dess detaljer, liksom äfven öfriga renässansminnen å Gripsholm, blifva med vetenskaplig noggrannhet aftecknade och uppmätta.

I rent arkitektoniskt afseende är det numera endast planen och till densamma hörande enskildheter, hvilka förete något af intresse för den konsthistoriska forskningen; men äfven för full kännedom om densamma och möjligen kvarvarande lemningar af arkitekturdetaljer skulle en noggrann genomforskning och uppmätning af slottet vara behöflig.

Att vidare följa Gripsholms historia ligger ej inom vårt ämne. Denna företer dock ej få märkliga punkter, särskildt hvad inredning, möblering och konstsamlingar vidkommer. Ett rikt material föreligger redan i åtskilliga af de arbeten vi ofvan anför, och mer kan säkerligen hemtas ur offentliga handlingar, till hvilka vi äfven räkna ett litet, på sjelfva slottet förvaradt arkiv. Såsom en allmän sammanfattning af hvad här ofvan i korthet angifvits, kunna vi påstå, att Gripsholm tillhör vår renässanstids intressantaste byggnadsföretag, ehuru de befintliga handlingarnas stora ofullständighet och upprepade moderniseringar göra, att utredningen af dess fortgång har stora svårigheter att bekämpa, och att det konsthistoriska utbytet synes jemförelsevis ringa. Men sedt som en länk i den kedja af verkligt storartade byggnadsverk, hvilka i Sverige uppstodo under 1500-talet, bär äfven Gripsholm i sin mån vittne om den handlingskraft och den konst kärlek, som fylde Vasakonungarnes lif och genom dem småningom spreda sig ut i allt vidare kretsar bland folket.